

Špijuni poput nas

Kada sociolozi obmanjuju svoje subjekte*

CHARLOTTE ALLEN

Prevedeni članak

Sebe zovu Gvinejcima

Više od dvjesto godina oni i njihovi preci se bave ribolovom, lovom, uzgojem stoke te žive od širokog močvarnog poluotoka koji se nalazi u kutu obalnog dijela Virginie, gdje se rijeka York ulijeva u zaljev Chesapeake. Premda sada mnogi Gvinejci rade izvan poluotoka, velik broj se još uvijek bavi tradicionalnom trgovinom ribom stvarajući pritom specifičnu lokalnu kulturu koja počiva na malim motoriziranim čamcima, Fordovim kamionetima, gumenim čizmama, šilt-kapama i prešanom duhanu.

Kada sam ih posjetila jednog poslijepodneva prošlog ljeta, članovi dviju gvinejskih obitelji sjedili su u dvorištu ispred svojih prikolica. Nakon što sam im objasnila zašto sam tu, počeli su se rugati i zbijati šale. Meta njihovog izrugivanja nije bio nitko od domaćih već Carolyn Ellis, sociologinja s University of South Florida čija je nagrađena knjiga o Gvinejcima iz 1986., *Fisher Folk* (Kentucky), u njihovim očima preobrazila autoricu od dragog stranca i čestog gosta u izdajnika.

Devet je godina, od 1972. (kada je bila dodiplomka na obližnjem College of William and Mary) do 1981. (kada je završila svoju doktorsku disertaciju na SUNY Stony Brooku), Ellis provodila svoje vikende i ljeta istražujući "mrežu srodstva" ("kinship network") unutar posebne skupine gvinejskih ribara. Po njezinoj teoriji, Gvinejcima nedostaju vanjski socijalni mehanizmi - snažna crkva, ekonomska suradnja, osjećaj zajednice izvan proširene obitelji - neophodni za njihovo napredovanje. Zaključci knjige nisu bili laskavi za regiju koja je već od prije imala reputaciju regije zaostalih siromašnih bijelaca i "kriminaliteta močvare".

U svom radu Ellis je koristila pseudonime kako bi prikriila identitete promatranih, što je standardna praksa u sociologiji. Guinea je postala "Fishneck", a članovima lokalnih obitelji koje je opisala dana su izmišljena imena koja su zvučala vjerodostojno. Ali to ipak nije spriječilo da njezine riječi povrijede. Ellisini "Fishneckersi" su uglavnom bili nepismeni, gojazni, loše odjeveni, neupućeni u osnovne higijenske navike. "Oskudnost vodovodnih instalacija značila je da se rijetko kupaju," piše ona. "U kombinaciji sa svakodnevnim radom s ribom to je proizvodilo karakterističan tjelesni miris, koji su stranci prepoznavali kao "miris Fishnecka" ("Fishneck smell"). Ono što je najviše iziritiralo ribarske obitelji koje su primale Ellis u svoje domove, hranili je, i često joj dali prenoćište, bilo je to, što im niti jednom nije dala do znanja da ih koristi za sociologijsko istraživanje. "Mislila sam da je draga," uzrujano govori jedna Gvinejka čija je obitelj tijekom godina često ugostila Ellis. "Ali pokazalo se da je lažljivica."

Sociolozi već desetljećima raspravljaju o ispravnosti prikriivenog istraživanja (deceptive research). Ali 1995. rasprava je došla do usijanja. U travnju iste godine, Ellis objavljuje pokajnički esej u *Journal of Contemporary Ethnography* u kojem je nabrojala načine kojima je obmanula svoje subjekte. No, njezin esej, koji je potaknuo mnoge diskusije među kolegama,

* Članak je preveden iz časopisa "Lingua Franca", The Review of Academic Life, Vol. 7, No 9, November 1997, str. 31-39. "Lingua Franca" je mjesečnik koji prati akademski život u USA i zapošljavanje mladih kadrova na sveučilištima. Izlazi 10 puta godišnje u New Yorku. Charlotte Allen je urednica-suradnica "Lingue Franca".

nije bio jedina kontroverzna ispovijest te godine: *The American Sociologist* objavio je daleko manje pokajnički izvještaj sociologa koji je po nekima koristio tehnike prikrivanja (deceptive techniques) da bi istražio policijsku proceduru ispitivanja. Konačno, ovoga proljeća, nakon dvogodišnje žučljive polemike na tu temu, *American Sociological Association* (ASA) odobrila je skup novih obvezujućih etičkih pravila za profesionalno ponašanje na terenu.

Jasnije nego ikada prije, ovi događaji pokazuju do kojeg je stupnja struka uhvaćena u nelagodni tjesnac između ispunjavanja istraživačkih ciljeva s jedne, te poštivanja etičkih obaveza, s druge strane. Sociološko obmanjivanje može poprimiti različite oblike, neke suptilnije od drugih, ali sve podjednako zapletene u moralne dileme: istraživač možda neće reći svojim subjektima da ih koristi u istraživačke svrhe; ili će možda krivo prikazati motive svoga istraživanja; ili će možda prekršiti obećanje da će identiteti ispitanika ostati u potpunosti anonimni. Proteklih desetljeća istraživači su prakticirali ove oblike obmanjivanja, i svaki je bio iskreno branjen i napadan unutar struke. Ellisino je ponašanje, kako se pokazalo, neobično, mada ne i jedinstveno; na neki način, njenu je obmanu bilo lakše uočiti budući da je - kako je i sama priznala - bila tako nesuptilna.

Prema njezinoj ispovijesti u *Journal of Contemporary Ethnography* Ellis je tajno snimala svoje konverzacije s ljudima iz Fishnecka, prisluškivala njihove razgovore, te izvlačila podatke pretvarajući se da ih samo posjećuje ili radeći usluge poput pisanja pisama, čuvanja djece i vožnje na dogovorene termine liječniku. "Prvotno sam rekla nekolicini Fishneckersa koji su znali da sam studentica da pišem radnju o ribarenju.", piše ona. Kako su godine prolazile gotovo su svi zaboravili da ona dolazi s koledža, i konačno, kako Ellis piše, "Postala sam samo Carolyn koja dolazi u posjetu."

Kada je sociološki veteran Herbert J. Gans s Columbia University pročitao njezin esej bio je zabrinut. Napisao je Ellis pismo kritike. "Rekao sam joj da sam dovoljno star da joj budem nemilosrdni kritičar i da je ono što je učinila pogrešno.", kaže Gans. Predstavila se ljudima kao njihov prijatelj. Rekao sam joj: "Da, ti koristiš prijateljske metode, ali ti si uvijek istraživač. Trebaš im s vremena na vrijeme dati do znanja da nisi njihov buddy, već da si ti istraživač."

Ellis se slaže da je počinila sociološki grijeh i to je rekla sa zadivljujućom otvorenošću u svom eseju - ali tek nakon što je izdala knjigu, primila nagradu od ASA-e za nju, te dobila mjesto na University of South Florida. No, ona je i dalje uvjeren da je obmanjivanje njenih subjekata bilo neophodno da bi njezin projekt uspio. "Znam da sam im učinila nepravdu", priča iz svog ureda u Tampu, "ali ja nisam mogla napraviti studiju na drugi način. Moja je studija počivala na tome da se s njima zblížim, a ako stalno podsjećaš ljude da nisi jedan od njih, onda to ne možeš učiniti. Oni se boje IRS-a i nisam željela da počnu sumnjati u mene."

Za razliku od Ellis, značajan broj sociologa koji su bili uključeni u prikriveno istraživanje ne kaje se zbog toga. Ova grupa insistira na tome da nema ničega neetičnog u obmanjivanju subjekata, u većoj ili manjoj mjeri, u ime znanstvenog istraživanja. Oni koji brane tehnike obmanjivanja tvrde da je ponekad obmana jedini način da se izvuče informacija od devijantnih i marginalnih grupa - ili moćnih društvenih grupa, što u tom slučaju opravdava tajnovitost. Branitelji obmane se tipično služe cost-benefit analizom (analiza troškova i koristi): ako obmana neće nikoga jako oštetiti, a iznimno se isplati zbog podataka, vrijedi načiniti prikriveno istraživanje (covert research).

Esej Richarda Lea, u proljetnom izdanju *The American Sociologist* iz 1995. govori upravo o tome, i to provokativnim, izazovnim jezikom. Leo, tada docent sociologije na University of Colorado, se hvalio da je on "svjesno iznova stvorio" svoju "personu" kako bi uspio ući u policijske sobe za ispitivanje radi istraživanja za svoju disertaciju na Berkeleyu. U širem smislu, Leo je želio reći da bi sociolozi trebali biti privilegirani prilikom dokaznog postupka - poput liječnika i odvjetnika - tako da nisu obavezni svjedočiti na sudu o onome što su vidjeli i

čuli na terenu. No, ono što je zapanjilo mnoge čitatelje bila je njegova vatrena obrana određenih tehnika prikrivanja. Leo je izjavio da je hinio konzervativna stajališta (zalaganje za smrtnu kaznu, suprotstavljanje pobačaju i homoseksualnosti) te da je opisivao svoje intimne veze sa ženama istim grubim rječnikom kojim je čuo da se služe policajci. U opisivanju ideološke maske koju je navukao da bi proučavao načine na koji se ispituju osumnjičeni, Leo je sebe ponosno usporedio sa "čovjekom od povjerenja koji se želi uklopiti". Leov je članak imao križarski ton: opisao je policijske snage kao devijantne grupe slične bandama kriminalaca (gangs) koje krše zakon (u slučaju policajaca radilo se o pravilu Mirande i drugim ustavnim zaštitama) te da se iznimno teško uvući u njihove redove.

Leov je esej izazvao žestok protuudar Kai Eriksona, eminentnog sociologa s Yalea, koji ga je optužio da se uključio u "takav stupanj obmane koji je poznatiji u špijunaži negoli u društvenom istraživanju." Kada je tijekom 50-ih bio student, Eriksonovi etički standardi bili su nešto manje kruti. On se prijavio, mada bezuspješno, za mjesto u timu tajnih društvenih istraživača koji je vodio sociolog Leon Festinger čiji je zadatak bio infiltrirati se u sektu Sudnjeg dana lažući o svojim profesionalnim identitetima i glumeći vjernike. (Projekt je 1956. rezultirao čuvenom knjigom *When Prophecy Fails* koju su napisali Festinger i njegova dva suradnika.) Ubrzo nakon toga, Erikson mijenja svoja gledišta o obmani i zauzima apsolutno oprečan stav, koji zadržava sve do sada. Njegovi razlozi su istovremeno etički i praktični: nemoralno je lagati i to može iskriviti istraživanje. (Npr. preuzimanjem lažnog identiteta sociolog unaprijed odbacuje mogućnost prikupljanja cjelovitih informacija izravnim ispitivanjem.) Ipak, čak je i Erikson morao priznati, kako Leov slučaj teško da predstavlja najpretjeraniji primjer prikrivenog terenskog istraživanja.

Nakon svega, Leo je obavijestio policijski odjel (u gradu koji on naziva "Laconia") da je sociolog te je dostavio narednicima precizan pismeni opis svog projekta. Bez obzira na sve, on se ipak kratko ošišao, izbrijao bradu, te obukao kaput i kravatu prije no što se uputio u stanicu, što je zacijelo bilo u suprotnosti s njegovim karakterom. On je možda jednostavno slijedio diktat Ervinga Goffmana, koji je u svom sociološkom klasiku *The Presentation of Self in Everyday Life* iz 1959. ustvrdio, da svatko uvijek igra uloge i da ne postoji nešto poput nečijeg istinskog Ja (one's true self). "Nisam im lagao o svojim pogledima", insistira Leo, koji danas predaje na UC-Irvine. "Jednostavno se nisam s njima sporio kada se raspravljalo o pobačaju ili homoseksualnosti. Oni bi rekli : "Ti nisi protiv smrtne kazne, zar ne?" I ja bih se samo nasmijao na to. Znam da sam ostavio dojam da se s njima slažem. Samo sam htio da misle da sam normalna osoba. S njihove točke gledišta, normalna osoba je konzervativac."

Naravno, moguće je da Leo, samoidentificirani diplomirani student sociologije s Berkeleya, svojim pretvaranjem u Joea Sixpacka nije prevario nikoga u lakonijskim snagama. "Ti momci imaju fantastične detektore za foliranje", kaže Robert Jackall, profesor sociologije na Williams Collegeu koji je proveo više od pet godina obilazeći s njujorškim detektivima dijelove grada kojima vlada kriminal, dok je istraživao za svoju posljednju knjigu *Wild Cowboys* (Harvard, 1997). Jackall tvrdi da nije morao koristiti obmanjivanje da bi otišao gdje je želio ići, uključujući i sobe za ispitivanje. "Samo sam prihvatio identitet koji mi je dala policija", kaže on. "Oslovljavali su me kao profesora, podučavali su me i svidio im se simbolički obrat. Nisam se morao ni do čega probijati."

Leo je odgovorio da je Jackall, sredovječni profesor s pozicijom na dobro subvencioniranom interdisciplinarnom koledžu, imao vrijeme i novac na svojoj strani, što mu je omogućilo da odbaci obmanjivanje, dok si on, Leo, doktorski kandidat bez sredstava koji istovremeno studira pravo, nije mogao priuštiti da provede više od pet stotina sati koje si je odredio za terenski rad u Laconiji. "Bio sam redovan student u svojim dvadesetim i jednostavno nisam imao toliko vremena," kaže Leo. "Morao sam ući u te sobe za ispitivanje."

Ali, mnoge Leove kolege ne priznaju ovakav način razmišljanja. Rasprava Leo- Erikson koja se nastavljala kroz nekoliko brojeva časopisa *The American Sociologist*, rezultirala je velikom diskusijom o moralnosti prikrivenog istraživanja, kada se trinaest tisuća članova ASA-e

okupilo na godišnjoj konferenciji u kolovozu 1996. Nakon toga, ASA je u svibnju glasala u korist novog etičkog kodeksa koji se po prvi put specijalno odnosio na tehnike prikrivenog istraživanja. Novi protokol zahtijeva od sociologa da pribave "informirani pristanak" ispitanika "kada se ponašanje sudionika istraživanja događa u privatnom kontekstu gdje individua može logično očekivati da se ne radi o nekakvom promatranju ili izvješćivanju". Nadalje, on eksplicitno zabranjuje snimanje na kasetu i video snimanje bez dozvole ispitanika, kao i upotrebu preuzetih identiteta. Usprkos njegovoj čvrstoj retorici, u etičkom kodeksu postoji rupa: sociolog može pribaviti potvrdu o oslobađanju (od svog sveučilišta ili od ASA-e) od svih tih ograničenja.

Poslije objavljivanja *Fisher Folk-a*, Carolyn Ellis je bila potpuno nepripremljena za povratnu reakciju promatranih subjekata. Ona se nadala da Gvinejci neće nikada saznati za postojanje knjige. Premda je putovala u to područje kako bi dopunila svoje istraživanje te posjetila svoje prijatelje među stanovnicima, nije spominjala svoju monografiju. "Oni ne znaju čitati", kaže ona. "Nikad im nisam odnijela knjigu. Nisam znala kako se nositi s tim i nadala sam se da je nikada neće vidjeti."

Ona je možda potcijenila stopu pismenosti u Fishnecku. (U *Fisher Folk-u* govori o 50%). U svakom slučaju je potcijenila ljutnju Victora Liguorija, jednog od njenih bivših profesora s William and Mary Collegea. S obzirom da je njegova specijalnost pomorska sociologija (maritime sociology), Liguori je proveo tridesetak godina radeći na još nedovršenom *magnum opusu* o Gvineji. On poznaje mnoge stanovnike poluotoka i upravo je on predstavio Ellis njenim prvim gvinejskim vezama, dok je vodio zainteresirane studente na svoje istraživačke izlete. Nakon objavljivanja, Ellis je poslala Liguoriju kopiju *Fisher Folk-a*, sa zahvalom za njegovu pomoć što je podijelio s njom svoje istraživačke bilješke. O tome što se nakon toga dogodilo može se raspravljati.

Ellis tvrdi da je Liguori možda, u napadu profesionalne ljubomore zbog toga što je ona zašla u njegovo akademsko područje, nepismenim Gvinejcima naglas čitao najuvredljivije odlomke iz *Fisher Folk-a*, a zatajio sve pozitivno što je pisala o njima, te da je generalno izazvao nevolje. U svom članku iz 1995. Ellis daje Liguoriju pseudonim "Profesor Jack". Uspoređujući ga s "pomamnim pentekostalnim propovjednikom", ona razmatra: "Da li je bio zavidan zbog toga što nikada nije završio svoj rukopis? Da li je neki od njegovih izgreda opravdan? Ili je poludio?" Liguori tvrdi da je nekolicina Gvinejaca nabavila knjigu, a da su ga ostali, koji su čuli za to, kontaktirali i tražili od njega da im pošalje određene dijelove. Većina je Gvinejaca, on insistira, sama pročitala knjigu i onda "poživila".

Na kraju je prijatelj dojavio Ellis da je nekolicina Gvinejaca uzrujana zbog njezine knjige, na što je ona odjurila u močvare kako bi molila za oprostaj. Prema Ellis, nakon svade oko stvarnih grešaka, zemljopisnih nepodudarnosti i izgubljenog povjerenja, gotovo su joj svi njeni omiljeni Gvinejci oprostili. Liguori međutim tvrdi, da Gvinejci nisu skloni tako brzo oprostiti Ellis. "Prije mjesec ili dva došla je do mene jedna žena koja je pitala, "da li je istina da tamo pišu loše stvari o curama?", ispričao mi je Liguori u rujnu. "I ja još uvijek ne mogu voditi svoje studente tamo, naročito ako se radi o zgodnoj, atraktivnoj ženi. Netko bi rekao: "Hoće li ona biti još jedna Carolyn Ellis?"." Gvinejci možda nisu jedini koji bi mogli biti trajno uzdržani. Ellis nije napravila niti jedno terensko istraživanje od kada je završila svoju knjigu. Njezin pokajnički esej tipičan je primjer onoga čime je ona zaokupljena posljednjih dvanaest godina: autoetnografija- u kojoj je objekt promatranja sam sociolog.

Suvremena američka sociologija započinje 1920-ih, kada se to područje, koje se tek razvijalo u ovoj zemlji, smatralo sumnjivim europskim uvozom. U to vrijeme uporište discipline bilo je na čikaškom Sveučilištu gdje je Robert Park izbjegavao uglavnom teorijska razmatranja svojih europskih prethodnika, poput Maxa Webera, u korist terenskog istraživanja baziranog na dugotrajnom promatranju svojih subjekata, dok su uključeni u socijalne

interakcije. U Parkovo je vrijeme mogućnost da istraživač prikrije svoj identitet, u lokalnom pabu ili na političkom skupu, bila gotovo nezamisliva.

I zaista, etičnost prikrivenog istraživanja nije postala kontroverzna tema unutar struke sve do 1958. To se dogodilo kada se na Cornell University radila velika studija o participativnoj demokraciji u lokalnoj zajednici i kada je došlo do neočekivanog uspjeha knjige *Small Town in Mass Society* koju je u koautorstvu napisao Arthur J. Vidich bivši suradnik na projektu. U okviru projekta poslali su diplomirane studente u Candor, NY., koji ima 2500 stanovnika, da bi prikupili statističke podatke. Vidich se preselio u Candor da bi nadgledao prikupljanje podataka te osigurao prijateljski, ljudski pristup kako bi potaknuli stanovnike sela na suradnju. Sada kao *profesor emeritus* na New York City's New School for Social Research, Vidich priča kako su ga čak s Cornella savjetovali da se priključi lokalnoj crkvi. Premda nije imao nikakvog interesa za religiju, držao je nedjeljnu školu.

U okviru istraživanja, Vidich je trebao prikupljati materijal za još kvalitetniju analizu socijalne strukture Candora. Kada su ga zaposlili, njegovi supervizori su mu pokazali etički kodeks koji su izradili. Vidich ga je pročitao, ali "u njemu nije pronašao ništa", priča danas, "što bi se odnosilo na praktične zahtjeve svakodnevnog terenskog rada. Etički kodeks je više bio izraz namjere nego uputa za ponašanje." (Npr. nije bilo nikakve pripreme za promatrača sudionika kao što je bio Vidich.)

Nakon što je dvije i pol godine živio u Candoru, zaposlio se u Puerto Ricou gdje je zajedno s Josephom Bensmanom, još jednim sociologom, iskoristio ono što je naučio da bi napisao *Small Town*. Knjiga se odnosi na Candor koji se krije pod pseudonimom "Springdale", a čita se poput romana Sinclair Lewisa, i razotkriva političke spletke poslovne klike u Springdaleu koja upravlja gradom pod krinkom narodne demokracije. Springdale bi trebao biti ponosno neovisan te prezirati urbane načine života, ali Vidich i Bensman pokazuju da grad u priličnoj mjeri ovisi o federalnoj i državnoj intervenciji te da je prožet masovnom kulturom. Osim što su elaborirali političku i socijalnu strukturu Springdalea, opisali su i određene ljude iz grada te uloge koje oni igraju. Iako sociolozi nisu koristili njihova prava imena, svima je u Candoru bilo jasno tko su te osobe. Knjiga je postala lokalni bestseller, poput Gradića Peytona, a ujedno i izvor općeg bijesa među stanovnicima. Vidicha su simbolično objesili tako što su za vrijeme seoske svečanosti povodom 4. srpnja istakli njegovu sliku koju je razapetu vukao avion za raspršivanje gnojiva.

Godinama nakon toga sociolozi, koji su se bojali da je Vidichevo ponašanje ugrozilo tek uspostavljenu respektabilnost discipline, su se sporili oko toga da li je on učinio nešto loše. S jedne strane, svi su u Candoru znali da je on terenski upravitelj Cornellskog istraživačkog projekta. S druge strane, mnogi stanovnici Candora su mogli misliti (a bili su potaknuti da tako misle od strane Cornella) da se projekt isključivo sastoji od terenskog prikupljanja demografskih podataka.

Na kraju sociolozi nisu uspjeli razriješiti etička pitanja koja je potaknuo Vidichev način djelovanja. "Morate zapamtiti da stvari nisu uvijek onakve kakvim se čine," kaže Jackall, blizak Vidichev prijatelj. "Subjektivno istraživanje također pokušavaju iskoristiti istraživanje za vlastite programe i napredak. Ljudi su jednostavno zaboravili da je Vidich istraživač." Sam Vidich se ne kaje zbog toga. U eseju iz 1964. (koji je ponovo tiskan u kasnijim izdanjima *Small Town-a*) usprotivio se nametanju etičkih ograničenja društvenim znanstvenicima. "Bilo bi opasno za slobodu istraživanja," piše on, "kada bi formalizirana birokratska etika prevagnula ili nadvladala u svim istraživanjima".

Rasprava o obmanjivanju po drugi je put potresla struku 1970. no ovoga puta je rezultat ostavio trajnu štetu, barem na jednom prilično cijenjenom odsjeku za sociologiju. Te je godine Laud Humphreys, episkopalni svećenik koji je postao student sociologije na Washington University u St. Louisu, objavio *Tearoom Trade*, studiju o homoseksualnim susretima na sa-stajalištima ("tea rooms" u gay slengu) u javnim parkovima. Da bi prikupio podatke za svoju doktorsku disertaciju o rest-room seksu, Humphreys se pretvarao da je homoseksualac te

preuzeo ulogu voajera i "čuvara" tj. onoga koji pazi na policiju. On je također zapisivao registrarske tablice sudionika kako bi došao do njihovih imena i adresa. Zatim je pričekao godinu dana, prurušio se, a onda intervjuirao oko pedeset redovitih posjetitelja "soba za čaj" u njihovim domovima (ponekad u prisustvu njihovih supruga i djece), pod izlikom da provodi ispitivanje o društvenom zdravlju (social health survey). Njegovi opisi tih naknadnih susreta ostavljaju mogućnost da se mnogi muškarci i njihove obitelji prepoznaju jednom kada disertacija bude objavljena u obliku knjige. Humphreys se pozivao na situacijsku etiku- koja se zasniva na primjeni pravila ponašanja od slučaja do slučaja, što je bila popularna tema na teološkim školama u kasnim 60-im- kao opravdanje za svoj način rada. Polemika oko Humphreyevih tehnika prikrivanja konačno je imala za neizbježnu posljedicu kraj sociologije na Washington University. Pričalo se da bi se Humphreyu doktorat mogao poništiti, a jedan dobro poznati član odsjeka, Alvin Gouldner, udario je Humphreya u glavu te je ovaj proveo noć u bolnici. To je rezultiralo time da je Gouldneru ukinuta titula, Max Weber Research Professor of Social Theory. Odsjek za sociologiju se više nikada nije oporavio od demoralizacije prouzrokovane incidentom oko Humphreya, te je sveučilište 1989. napustilo ovaj program.

Uznemiren povećanjem prijava o neetičkim istraživačkim postupcima u studentskim kampovima *Department of Health, Education and Welfare* (HEW) objavio je strog izvještaj o nepoštenom biomedicinskom i bihejvioralnom istraživanju iz 1978. Izvještaj je izašao u vrijeme skandala na St. Louisu i nepovoljnog publiciteta oko snimljenih eksperimenata koje je psiholog Stanley Milgram s Yalea provodio između 1960. i 1963. U svom najpoznatijem radu, Milgram je rekao dobrovoljcima da sudjeluju u eksperimentu o učenju u kojem će oni "kazniti" (tako da s udaljenog mjesta upravljaju elektrošokovima čiji se napon stalno povećava) studente u drugoj sobi koji ne uspiju ispravno spariti riječi. Elektrošokovi su bili prividni; Milgram je zapravo testirao koliko su dobrovoljci voljni slijediti naredbe, koje su mnogi od njih izvršavali dosljedno. Milgramov crno-bijeli film njegovih eksperimenata, prikladno nazvan *Poslušnost*, prikazuje nesvjesne subjekte slične čuvarima u nacističkim koncentracionim logorima. Film se još i danas prikazuje u didiplomskim predavaonicama.

Izvještaj HEW-a doveo je do saveznih propisa, koji zahtijevaju od svih znanstvenika, koji koriste državne fondove za provođenje istraživanja o ljudima, da opravdaju svoje postupke pred institucijskim odborom za reviziju ili komisijama za područja vezana uz proučavanje ljudi (human subjects' committees) na svojim sveučilištima. Odbori bi trebali osigurati da ispitanici daju "informirani pristanak" te da odobre bilo koji odmak od tog pravila. (Richard Leo je naprimjer dobio dozvolu od UC's Human Subjects' Committee za svoje disertacijsko istraživanje o policijskim snagama.) Novi etički kodeks ASA-e savjetuje sociologe, koji traže potvrde o oslobađanju od "informiranog pristanka" i uputa za prikriveno istraživanje, da opravdaju svoje projekte, čak i kada ne koriste državni novac.

Stvaranje komisija za područja vezana uz proučavanje ljudi te etički protokol ASA-e možda će natjerati istraživače da dva puta promisle prije korištenja prikrivenih metoda u projektu. Ali niti jedna inovacija ne skreće pažnju na krupnija pitanja koja godinama uporno muče sociologe: Kada je obmanjivanje subjekata dopustivo u terenskom istraživanju u okviru društvenih znanosti? Da li bi ikad trebalo biti?

"Mi se koristimo cost-benefit analizom da bi opravdali obmanjivanje", kaže Kai Erikson s Yale-a. "Ali najčešće smo mi ti koji izvlačimo korist, a oni plaćaju cijenu. Bilo je sociologa koji su ušli u religiozne grupe i udruženja alkoholičara. Mi ne znamo koliko štete to može nanijeti promatranim subjektima. Postoje ljudi koji kažu: "Ja to činim u ime znanosti". Oni to rade za sebe. Jedna od stvari koje sam primijetio jest da ljudi koji se prurušuju uvijek traže grupe koje imaju manje moći nego oni sami. Ako se liječnik pretvara da je pacijent onda kažemo da je to u redu. Ali ako se pacijent pretvara da je liječnik, on će biti uhićen."

Eriksonova primjedba se očito odnosi na Ellisin odnos s, u većini slučajeva manje obrazovanim, ruralnim Gvinejcima, ali svi odnosi istraživač-ispitanik ne idu u korist moćnije strane. Tako je naprimjer, prije nego što je započeo rad na *Wild Cowboys*, Robert Jackall

1988. objavio *Moral Mazes* (Oxford) studiju o menadžerskoj etici u jednoj velikoj (i pod pseudonimom skrivenoj) tvrtki koja se bavi kemijskom industrijom. Jackall je naišao na probleme kada je započeo s istraživanjem, budući da je trideset i šest tvrtki glatko odbilo njegov zahtjev da proučava etičnost na licu mjesta. Poduzeo je očajničku mjeru tako što je surađivao sa stručnjakom za odnose s javnošću kako bi prilagodio opis projekta da zvuči prihvatljivo CEO-u. Konačno je pronašao put do kemijske tvrtke tako što ga je tvrtka poticala da proučava efekt klorofloruglične regulacije na izvršavanje posla u tvrtci. Jackall je imao ubrzani tečaj kemije kod svog kolege profesora Williamsa i uskoro je bio unutar korporacijskih vrata gdje je postavljao pitanja o etici.

Njegova otkrića su se prvi put pojavila 1983. u članku u *Harvard Business Review* i kasnije u njegovoj knjizi. Jackall je zaključio da je vodeći "moral" koji upravlja menadžerskim ponašanjem samointeres: čuvanje vlastitih leđa i unapređivanje vlastite karijere. Također je otkrio da je organizacijski život uistinu labirint, džungla u kojoj se vodi vječna borba za položaj raznim spletkama i koristi se eufemističkim dvostrukim govorom. (Uvrstio je rječnik žargona koji se koristi za procjenjivanje obavljanja posla, u kojem bi "brzo razmišljati" značilo "nuditi prihvatljiv izgovor", a "zahtijevati promjenu pristupa radnim vrijednostima" - "biti lijen i tvrdoglav."). Jackall je počeo primati telefonske pozive od menadžera unutar tvrtke (i iz drugih tvrtki) gdje su mu oni čestitali na njegovoj oštrini, ali šefovi (top dogs) su zahtijevali da znaju zašto mu je bio dozvoljen pristup u radni prostor. "Sve što su menadžeri trebali učiniti je izvaditi moj nacrt iz spisa i reći: "Mislili smo da je on ovdje kako bi proučavao kloroflorugličnu regulaciju," objašnjava Jackall, dodajući da ono što izgleda kao obmana može ponekad biti dio elaboriranog lingvističkog koda u kojem zapravo nitko nije prevaren i gotovo su svi zadovoljni- ponajviše zbog toga što uvijek postoji netko drugi koga se može kriviti za istraživačeva nelaskava otkrića.

Unatoč tomu, Kai Erikson ostaje pri tome da je bilo koji oblik obmane loš za struku. "To ugrožava reputaciju svih nas kada se netko od nas šulja uokolo", kaže on. "I to je, osim toga, prilično loše istraživanje." U svom eseju iz 1995. Ellis, naprimjer, dopušta da su možda u njenoj knjizi neki besramni podaci o seksualnom životu Fishneckersa preuveličane priče. Postoje i druge, još strašnije priče o obmanama koje su krenule krivim tokom: diplomirani studenti sociologije su se prijavili u duševnu bolnicu ili se priključili sektama samo da bi saznali da su ljudi koje proučavaju neki drugi diplomirani studenti sociologije.

Nakon ulaska u NLO sektu koja se razvila u Heaven's Gate, Robert Balch, profesor sociologije s University of Montana, došao je do zaključaka, sličnih Eriksonovim, o moralnosti i praktičnosti tajnog istraživanja. Ironično, Balchova briga se nije odnosila na nepravedno nanošenje štete subjektima, već na nehotično pomaganje u promicanju njihovih etički sumnjivih ciljeva. 1974. se počeo zanimati za organizacije koje su opsjednute letećim tanjurima, za koje je mislio da mogu biti povezane s nestankom dvadesetero mladih u Oregonu. Sljedeće godine, on i jedan diplomirani student, obratili su se članovima grupe kao istraživači s nekim općim pitanjima. Kada je sekta odbila suradnju, Balch i njegov student proveli su dva mjeseca glumeći članove putujući sa sektom od grada do grada na Zapadu gdje su promovirali svoja vjerovanja prijemčivim skupinama. "Trebali smo raditi stvari koje nismo htjeli", prisjeća se Balch. Jedne je večeri bio primoran promovirati sektu pred publikom koju je sačinjavalo devedeset ljudi. Drugom prilikom našao se u situaciji gdje je razgovarao s parom koji je vozio tisuće milja tražeći NLO grupu. "Imali su dijete", sjeća se Balch, "i ja sam trebao reći "ako ćete se pridružiti grupi morate ostaviti dijete." To je bilo dovoljno da ih uvjeri da se ne priključe- ali što da su odlučili ostaviti dijete?"

Kao tajni istraživači, Balch i njegov student bili su podvrgnuti istim nepisanim pravilima kao i svi drugi u sektu: nema dokonog druženja (zabranjeno je svako spominjanje nečijeg prošlog života). "Morali smo raditi bilješke u kupaonici, stoga smo se morali rano ustajati i zapisivati ih na papiriće," kaže Balch. "Na kraju sam imao osjećaj da je to neetično, te da to nije najbolji način da se dođe do točne informacije. Nizašto ne bih mijenjao ovo iskustvo, ali u svim drugim studijama koje sam napravio uvijek sam se identificirao kao sociolog."

Na kraju, usprkos problematičnim iskustvima uzrokovanim korištenjem tehnika obmanjivanja, svega nekolicina sociologa smatra da bi prikriveno istraživanje trebalo u potpunosti zabraniti. Erich Goode, profesor sociologije na SUNY-Stone Brooku koji je prisustvovao, zajedno s Eriksonom i Leom, raspravi ASA-e 1996. o prikrivenom istraživanju, kaže da se odluka svodi na razmjenu: "Nepotpuna iskrenost nasuprot dobivanja informacija. Da li npr. na glas objavljuješ da si sociolog kada proučavaš preprodavače droge?" Goode vjeruje da bi društveni znanstvenici trebali imati slobodu da se prema vlastitom sudu upuštaju u razmjenu. U skladu s tim, on nije tražio saveznu potporu (s pripadajućim ograničenjima) za jedan od njegovih omiljenih prikriivenih istraživačkih projekata: stavljanje lažnih osobnih oglasa s ciljem proučavanja sociologije odabira partnera. U jednom eksperimentu on je stavio četiri različita oglasa u različite publikacije, dva u kojima žene traže muškarce i dva u kojima muškarci traže žene. Da bi to napravio izmislio je četiri osobe: lijepu konobaricu, odvjetnicu prosječnog izgleda, zgodnog vozača taksija te odvjetnika prosječnog izgleda. Ne treba biti sociolog da bi se pogodio rezultat od gotovo tisuću odgovora, većinom muškaraca, koje je primio Goode (i tabelarno ih prikazao u nekoliko članaka). Lijepa konobarica je bila najveći favorit muškarcima koji su se javili; žene su preferirale odvjetnika prosječnog izgleda (mada ne u tako velikom postotku). "Prvobitno sam pokušao ovaj tip istraživanja napraviti otvoreno." kaže Goode. "Pisao sam paru koji vodi novine orijentirane na osobne oglase u kojemu sam objasnio da sam sociolog, ali nisam dobio odgovor."

Goodejev stav- da dobiveno znanje ponekad može opravdati sredstva obmane - možda danas ne prevladava u struci, ali zato predstavlja snažan izazov apsolutistima poput Kai Eriksona. Osim toga predstavlja skupinu sociologa koji će se teško zadovoljiti utvrđenim profesionalnim pravilima ASA-e ili preobratima uzrokovanim osjećajem krivnje nakon već učinjenog, kao što je slučaj s Carolyn Ellis. Što se Ellis tiče, ona je promijenila svoje osnovno radno mjesto na South Floridi, za komunikologiju (makar je zadržala i mjesto na sociologiji). Njeni sadašnji projekti ulaze u kategoriju ili autoetnografije ili "emocionalne sociologije" sasvim novih potpodručja u kojima, po njenom opisu, "emocionalnost istraživača" igra glavnu ulogu u istraživanju.

U svojim skorašnjim esejima, Ellis razotkriva velik broj emocionalnih događaja iz svog života, uključujući svoj pobačaj i smrt svog brata u avionskoj nesreći Air Floride 1982. 1995. je objavila svoj najambiciozniji primjer autoetnografije do sada, *Final Negotiations* (Temple). Dvostruko duža od *Fisher Folk-a*, knjiga je mračna, i uglavnom predstavlja bolno svjedočenje o njezinoj burnoj vezi s Eugeneom Weinsteinom, preminulim pročelnikom odsjeka za sociologiju na SUNY-Stony Brooku, koja je trajala nešto više od devet godina. Weinstein je već umirao od emfizema pluća kada ga je Ellis srela na fakultetskoj zabavi 1975. gdje joj je dodao joint i poljubio je, premda je došao s drugom djevojkom. On je imao kompliciranu bračnu i ljubavnu prošlost (on i Ellis su surađivali na jednom članku o ljubomori u otvorenim vezama). Umro je 1995., dva mjeseca nakon njihovog vjenčanja.

Ellisina knjiga bilježi mnoge detalje koji se možda drugim autorima čine pretragičnima ili intimnima: LSD tripovi, seks sa spremnikom kisika u krevetu, postepeno Weinstenovo mentalno propadanje, i njegove bolne poteškoće s izlučivanjem za vrijeme njegovih posljednjih dana. Pored toga što je bio strašno bolestan, Weinstein je bio zahtjevan pacijent, koji se stalno žalio i nije mogao podnijeti da ostane sam. Ellis je stisla zube i to izdržala- i onda sve to ispričala u svojoj knjizi. Ona kaže da je Weinstein u potpunosti podržavao projekt.

Sociologinja koja se nekada bavila strukom tako da je govorila tajne ljudi koje je obmanula da bi se s njima mogla zblížiti, još uvijek govori tajne. Međutim ovoga puta tajne su uglavnom njezine i njoj najbližih. Za Ellis, autoetnografija je rješenje za etički škripac koji okružuje prikriveno istraživanje, ali mnogi su ga sociolozi skloni smatrati nepraktičnim. Nije li proučavanje samoga sebe umjesto proučavanja drugih ipak previsoka cijena za etičku čistoću?

S engleskog prevela Suzana Kovačević